

„...én az általános eseteket állítottam munkám középpontjába”

Beszélgetés Jürgen Schlumbohmmal

Jürgen Schlumbohm egyetemi tanulmányait Tübingenben, Bécsben, Münsterben és Bochumban végezte. 1972 óta a göttingeni Max Planck Intézet munkatársa. 1987 óta tagja az International Review of Social History című folyóirat szerkesztőbizottságának, 1996 óta pedig részt vesz a The History of the Family: An International Quarterly című folyóirat szerkesztésében. 1997 óta az oldenburgi Carl von Ossyetzky Egyetem professzora.

Hogyan lett történész, Professor úr? Kérem, hogy mutassa be röviden iskoláit és azokat a tanárait is, akik későbbi pályájára meghatározóak voltak!

Nem tudnám pontosan meghatározni miért is lettem történész. Visszatekintve csak néhány olyan dologra tudok gondolni, amelyek erre a pályára irányíthatták a figyelmem. Biztosan közrejátszott az is, hogy nemcsak édesapám, hanem anyai nagyapám is gimnáziumi tanárként más tantárgyak mellett történelmet is tanított. De talán még fontosabbnak tűnik, hogy a családban, amelyből származom, sokat meséltek a régi időről. Ezek a visszacmlékezők és anekdoták időben mélyen visszanyúltak a 19. századba, és szülcim, valamint nagyszüleim származásának megfelelően mindenk előtt a paraszti világot és a képzett polgárságot fogták át. Családunkban egyébként gyakran volt nagy időbeni távolság az egyes generációk között, mert a férfiak általában későn nősültek. A legkorábbi történetek, amelyeket nagyapám – aki nagyon idős korában is rettentő élénken tudott mesélni – saját emlékeiből merített, az 1860-as évekbe nyúltak vissza. De biztos, hogy egyik-másik iskolai tanár is felkeltette az érdeklődésemet a történelem iránt. Fialat egyetemistaként aztán Hans Rothfels volt az Tübingenben, aki emberként és történészként is nagy hatással volt rám. Ő, bár az első világháborúban súlyosan megsérült és politikai szempontból teljesen konzervatív beállítottságú volt, a náci időszakban elveszítette egyetemi tanári állását és emigrálnia kellett, mégis egyike volt azon keveseknek, akik aztán visszatértek Németországba. Az, hogy Rothfels a *nagy kérdések* felől közlített meg a történelmet, nagyon fontos volt nekem, még akkor is, ha én aztán teljesen más témák és perspektívák felé fordultam. Egyetemi tanárim közül azonban kétségkívül Rudolf Vierhaus volt a legfontosabb. Az akkoriban még új bochumi Ruhr Egyetemen ő volt a témavezetőm a disszertációm megírásánál. Az új kérdések, kérdésfelvetések iránti nyitottságát mindig példaszerűnek éreztem.

Hogyan került Professor úr a göttingeni Max Planck Történelmi Kutatóintézetbe (Max-Planck-Institut für Geschichte)? Mikortól kapcsolódott be a „protoindusztrializációs kutatócsoport” munkájába?

1972-ben kerültem a göttingeni Max Planck Történelmi Kutatóintézetbe Rudolf Vierhaus ajánlatát elfogadva, aki 1971-ben lett ott igazgató. Peter Kriedte már akkoriban is az Intézet dolgozója volt, Hans Medick pedig kicsivel később került oda. Azokból a vitákból, amelyeket mi kezdeményeztünk, született meg aztán az az ötlet, hogy közös társadalom- és gazdaságtörténelmi kutatási tervet készítsünk. Herbert Kisch, Franklin Mendels – aki egy 1972-es cikkében alkalmazta először a „protoindusztrializáció” terminust – és mások gondolatait felhasználva fordultunk ehhez a témához. Kezdetől fogva azt terveztük, hogy intenzív regionális vagy lokális kutatást folytatunk, aztán mégis úgy határoztunk, hogy kérdésfeltevésinket és hipotéziseinket először egy csokorba gyűjtjük össze és kifejtjük. Eredetileg ezt nem

szándékoztunk a nyilvánosság elé tární. De számos vita kapcsán annyi biztató visszajelzést kaptunk, hogy mégis úgy döntöttünk, könyvet csinálunk belőle. Így született meg az *Industrialisierung vor der Industrialisierung (Iparosodás az iparosodás előtt)* című könyv.

Az 1970-es évek értelmiségi atmoszférájának megfelelően elsősorban azzal foglalkoztunk, hogy a vidéki háziipart az iparosodás előtti időszakból az iparosodott időszakba való átmenet, illetve a feudálisból a kapitalista gazdaságba és társadalomba való átmenet nagyobb összefüggésébe helyezzük el. A kutatási stratégiát tekintve azt tartottuk feladatunknak, hogy az eddig megkülönböztetett kutatási területek, mint agrár- és kézműipar-történet, történeti demográfia, családtörténet és a népi kultúra története, valamint a politikai intézmények története közötti elszigetelődést egy integráló megközelítéssel feloldjuk. Egy darabig a *totális történelem (histoire totale)* irányába kívántunk haladni. Helyénvaló, hogy könyvünk – éppúgy, mint a protoindusztrializációval kapcsolatos más elméletek – élénk visszhangot és sok kritikát váltott ki, így többek között az 1982-es Budapesti Nemzetközi Gazdaságtörténeti Kongresszuson is. Kollégáim és én több cikkben próbáltunk mérleget készíteni a vitákon elhangzottakról. A vita túlnyomórészt általános és elméleti síkon folyt, aztán a hangsúly – gyakran regionális és lokális tanulmányok formájában – lassanként áthelyeződött az empirikus kutatómunkára. Azt hiszem, hogy a *protoindusztrializáció* elmélete, illetve *Az iparosodás az iparosodás előtt* című kötetünkben írottak hozzájárultak ahhoz, hogy integratív szempontokat próbáljunk ki az egyes részterületek mint gazdaságtörténet, történeti demográfia, család- és háztartástörténet és kultúrtörténet közötti korlátok lebontására. Természetesen mind ezen kutatások, mind pedig saját „csett tanulmányaink” eredményeként felülvizsgáltuk némelyik alaphipotézisünket, így például a protoindusztrializációs termelőforma és a demográfiai viselkedés közötti specifikus összefüggéssel kapcsolatos feltevésünket. Egyébként Peter Kriedte, Hans Medick és én kezdetben azt is fontolgattuk, hogy közösen egyetlen csett tanulmányt végzünk a protoindusztrializációról. Aztán elég hamar meggyőződünk arról, hogy inkább annak van értelme, ha mindegyikünk saját tanulmányt készít, és közben egyrészt a közösen feltett kérdésekre keresünk választ, másrészt pedig mindegyikünk a forrásanyagok és személyes kutatási érdeklődésének megfelelő saját súlypontot alakít ki.

A Belm egyházközségről szóló dolgozatomat eredetileg olyan csett tanulmánynak terveztem, amely az *Iparosodás az iparosodás előtt* című könyvvel kapcsolatos hipotézisek empirikus felülvizsgálatát jelentette volna. A *Lebensläufe, Familien, Höfe (Életutak, családok, gazdaságok)* című könyv bizonyos fokig tényleg megfelel ennek a szándéknak. Ugyanakkor azonban ez a kutatómunka új irányba fejlődött, mégpedig abba az irányba, amelyet én *mikrotörténelemnek* neveznék. Többéves és gyakran – a számítógép széleskörű használata ellenére – fárasztó munkával a házassági-, születési- és halotti anyakönyvek jegyzékeiből rekonstruáltam a családokat, és ezeket a névszerinti adatösszekapcsolás segítségével népszámlálási listákkal, kataszterekkel egészítettem ki. Ezzel az eljárással sikerült rekonstruálni lényeges vonatkozásaiban minden egyén életútját, a családokat és a szociális összefüggéseket. Ez adott lehetőséget arra, hogy szemléletmódot megváltoztassam. Az egyes személyeket, családokat és háztartásokat bizonyos stratégiákkal és differenciált magatartásmintákkal rendelkező cselekvő egyénként lehetett értelmezni, és nem csak mint fölérendelt elméletek keretébe illeszthető eseteket. Kutatási perspektívám ez irányú továbbfejlődésében biztosan nagy szerepet játszott a történet- és társadalomtudományban lezajlott általános változás is, a mindennapok története és a történeti antropológia felé fordulás, mint ahogy azt akkoriban a Max Planck Történeti Kutatóintézetben Alf Lüdtke és David Sabeau is tette.

Fenti munkája már jól tükrözi azt a törekvését, amely a makrofolyamatok mikroszintű kontrollvizsgálatára irányul. Kérem, mondjon néhány példát erre a kölcsönösségre!

A *mikrotörténelem* eredményei a *makrotörténelem* sok jól megalapozott tézisére kritikus fényt vetnek. Munkámnak ebből az aspektusából szeretném példaként idézni az iparosodás előtti Európa specifikus népcsedési-gazdasági egyensúlyrendszerének az elméletét, mely sze-

rint az európai házasodási modell gondoskodott a gazdasági erőforrások és a demográfiai növekedés közötti egyensúlyról, amennyiben a házasság összekapcsolódott a háztartás alapításával és ahhoz a feltételhez volt kötve, hogy meg legyen az egész család eltartásához elegendő tulajdon vagy jövedelem. Belmben folytatott kutatásom eredményei azonban azt mutatják, hogy nem léteztek azok a mechanizmusok, amelyek állítólag a háztartás szintjén a házasságot és az utódok számát a megfelelő gazdasági erőforrások feltételéhez kötötték. Egy másik példaként említem azt az elterjedt elképzelést, hogy Európa „hagyományos” paraszti társadalmában a *gazdaságot* – mint a ház és az ahhoz tartozó földtulajdon egységét – nemzedékeken keresztül tartósan egy bizonyos családhoz kapcsolták. Bár Belm egyházközségben a paraszti gazdaságokat osztatlanul egyetlenegy gyermekre örökítették, a paraszti stratégiák messze sokszínűbbek voltak ezen elméletnél, és nem lehet őket mechanikusan leegyszerűsítve megragadni.

Milyen értelemben használja a mikrotörténelem fogalmát?

Mikrotörténelem alatt azt a megközelítési módot értem, amellyel egy mikroszkóphoz hasonlóan végzzük a vizsgálatokat; amely a múlt embereit cselekvő egyénként fogja fel, viselkedésmódjukat és kapcsolataikat állítja a középpontba. Míg a *microstoria* néhány prominens képviselője egy szélsőséges esetből kiindulva próbálta megérteni a „nép kultúráját” – Carlo Ginzburg például Menocchio, az „eretnek” molnár esetéből kiindulva –, addig én az *általános eseteket* állítottam munkám középpontjába. Erről egyébként a következőket gondolom: Azon emberek többségének az életútja is alkalmas és méltó közlebbi vizsgálatra, akik a „szokványos” körén belül maradtak, akik nem adtak alkalmat arra, hogy behatóbb felsőbbeségi, hatósági figyelmet szenteljenek nekik és ezáltal okiratokban örökítsék meg nevüket és tetteiket. Hogyan és hol találtak munkát, megélhetést, házastársat és lakást, mennyire volt tartós a kapcsolatuk gyermekeikkel, szomszédjaikkal, rokonaikkal – ezekben mutatkozik meg az, hogy ők is aktív választ adtak a „külső körülmények” kihívásaira és az általuk támasztott nehézségekre. És éppen az élet és együttélés alapvető mintáinak formálásában adott válaszokon keresztül alakították az említett „mindennapi emberek” maguk is a társadalom reprodukcióját vagy változását. Véleményem szerint a mikrotörténelem képes olyan problémákat is tematizálni, amelyek messze elkerülték a makrotörténelem figyelmét, például az „egyszerű” emberek stratégiáira és kapcsolatmintáira vonatkozó kérdéseket. De természetesen mindig felvetődik annak kérdése, hogy meddig terjedjen egy részlettanulmány. Szerintem nem lehet szó arról, hogy úgyszólván *statisztikusan reprezentatív* esetet válasszunk ki. Sokkal inkább érvényes az, hogy más hasonló célból íródott munkák eredményeivel összehasonlítva mérjük le az eredmények hatótávolságát és tisztázzuk azt, hogy milyen *távol* található más körülmények között hasonló vagy különböző viselkedésmódok. Úgy tűnik, hogy éppen néhány mikrotörténeti munka rendkívül egyértelműen ilyen összehasonlító perspektívát alkalmazott.

A család, a családnélküliség, a gyermekkor, a házasságon kívüli terhességek, a szocializáció témái tulajdonképpen mind a társadalom alapegységéhez, a családhoz kapcsolódnak. Hogyan fordult innen Professor Úr figyelme a születés kultúrtörténetének vizsgálata felé, és min dolgozik jelenleg?

Bár engem továbbra is az életút, család, háztartás és rokonság történetére vonatkozó kérdések foglalkoztatnak, mostanság fő munkaterületemnek a születés és a szülészet történetét tekintem. Ami a levéltári forrásokat illeti, a Göttingeni Egyetem Szülészeti Kórházának 18-19. századi adatai állnak a középpontban. Természetesen számomra itt is fontos az *európai keretekben végzett összehasonlítás*. Ez az új projekt részben összefügg eddigi munkámmal, de a korábbi, a gyermekkor történetével, valamint a felvilágosodás történetével kapcsolatos érdeklődésemmel is. Ugyanakkor újabb szempontok is előtérbe kerülnek, így a nemek története és a tudománytörténet területéről. Nagyon érdekesnek találok az egyetemen képzett orvosok, professzorok és hallgatók találkozásait leányanyákkal, többnyire az alsóbb rétegek-

ből származó cselédányokkal. Az említett férfiak a szülészetet tudománnyá akarták tenni, az asszonyok pedig az egyetem szülészeti kórházát terhességük végén menedékként és a gyermekágyi időszak átvészelésére keresték fel.

Jelenleg a Göttingeni Egyetem Szülészeti Klinikájának „Naplóival” foglalkozom, amelyek a 18. század végén és a 19. század elején készültek. Részletes esetleírások vannak bennük, páciensenként körülbelül kétoldaliak, melyeket saját kezűleg jegyzett be a kórház igazgató főorvosa; ő volt az egyetem szülészeti professzora is. Pontos adatokat minden szülő nő személyéről, a terhessége lefolyásának történetéről, és ha volt ilyen, korábbi terhességéről, a szülés levezetésének rendjéről, a gyermek megkereszteléséről és apjáról. A tudósítások természetesen orvosi, szülészeti szempontból vannak megfogalmazva, és sajnos a páciensek kezétől származó írásos források nem maradtak fenn. Am ha figyelmesen, áthatolva a burkukon, „a sorok között is” olvassuk őket, sok mindent megtudhatunk az igazgató tudósításából azokról az asszonyokról, akik szülni mentek a kórházba.

Köszönöm az interjút!

2000. szeptember

Az interjút készítette: Pozsgai Péter